O‘ZBEKISTONDA AYOL VA QIZLARGA NISBATAN ZO‘ROVONLIKNI OLDINI OLISHNING IJTIMOIY-QONUNIY ASOSLARI

M. R. Almamatova
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda ayol va qizlarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olishning ijtimoiy-qonuniy asoslari haqida so‘z boradi. Bugungi kunda yurtimizada ayollar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida qonunlar, qarorlar, farmonlar qabul qilingan. Yurtimizda ayol va qizlar hayotda o‘z o‘rinlarini topishi, o‘qish va ishlashlari uchun barcha shart-sharoitlar yartilgan. Ayol va qizlar huquqlarini himoya qilish borasida ko‘plab amaliy ishlar bajarilmoqda.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, huquq, deklaratsiya, kamsitish, qonun, xalqaro konvensiya, xotin-qizlar.

Kirish. Ayol – jamiyat ko‘zgusidir. Ayol – baxtli bo‘lsa, oila baxtli bo‘ladi. Shuning uchun ham yurtimizda hamisha ayollar haq-huquqlarini himoya qilishga e’tibor berilib kelingan. Ayollar huquqlari - bu ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy, fuqarolik va siyosiy mavqeini mustahkamlovchi huquqlardir. Ular ayollarni jinsi bo‘yicha kamsitishdan himoya qilish uchun mo‘ljallangan. Ayollar huquqlari inson huquqlari sohasidagi ko‘plab xalqaro shartnomalar, rezolyutsiyalar, deklaratsiyalar va harakat dasturlari bilan kafolatlangan asosiy inson huquqlaridan biridir. Ayollar huquqlari bo‘yicha asosiy xalqaro shartnoma - Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya (CEDAW) va uning Fakultativ protokoli hisoblanadi. Bundan tashqari, ayollar huquqlari BMTning boshqa shartnomalarining muhim elementlari, jumladan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, Irqiy kamsitishlarga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya, va Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya shular qatoriga kiradi.

O‘zbekiston Respublikasida har doim xotin-qizlar huquqlarini ta’minlashga alohida e’tibor qaratilib kelingan. O‘zbekiston Markaziy Osiyoda birinchilardan bo‘lib 1995-yil 6-mayda BMTning “Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida”gi

konvensiyasiga qo‘shildi. Shuningdek, onalikni himoya qilish, mehnat va kasbiy diskriminatsiya to‘g‘risidagi konvensiyalar va boshqa xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qildi. O‘zbekiston BMTning Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiyasiga qo‘shilganidan buyon BMTning ayollarga nisbatan kamsitishlarga barham berish bo‘yicha qo‘mitasiga olti davriy hisobot taqdim etildi.

Xotin-qizlarning huquq, erkinliklari va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan izchil qonunchilik va boshqa chora-tadbirlar tufayli ular tadbirkorlik, ta’lim, sog‘liqni saqlash, fan, ijtimoiy-siyosiy sohalarda o‘z huquq va erkinliklarini, bilim va ko‘nikmalarini muvaffaqiyatli amalga oshirmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida ayollar va erkaklar tengligi mustahkamlangan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 14-bobi “Oila” deb nomlanib, oila, onalik va bolalikni muhofaza qilishga bag‘ishlangan. Erta nikohlarning oldini olish maqsadida Kodeksning 15-moddasida nikoh yoshi erkaklar va ayollar uchun o‘n sakkiz yoshdan belgilangan. Milliy qonunchilikda ayollar huquqlarini himoya qilishning ishonchli kafolatlari belgilangan. Mehnat kodeksining 78-moddasida homilador ayollar va uch yoshga to‘lmagan bolasi bor ayollar homilador yoki farzandli bo‘lganligi sababli tegishli ravishda ishga qabul qilishni qonunga xilof ravishda rad etish taqiqlanadi; 84-modda homilador ayollarni, uch yoshga to‘lmagan bolasi bor ayollarni, korxona uchun belgilangan eng kam ish o‘rinlari soniga (bolali ayollar) ishga yuborilgan shaxslarni ishga qabul qilish uchun dastlabki sinovni belgilamaydi.

Oila kodeksiga bola voyaga yetgunga qadar, shu jumladan, ko‘chmas yoki ko‘char mol-mulk yoki boshqa boyliklarni berish orqali alimentni muddatidan oldin to‘lash imkoniyati to‘g‘risidagi nizom to‘ldirildi. Ajrashgan taqdirda er-xotinning huquqlarini kafolatlovchi mol-mulkni taqsimlash tartibi belgilanadi. Jinoyat kodeksi va Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodekslarda nikoh yoshi to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jazo choralari belgilangan.

2017-2021-yillarda ayollar huquqlarini ta’minlash va himoya qilishga qaratilgan qator me’yoriy hujjatlar qabul qilindi. Ayollarning mamlakat siyosiy va ijtimoiy hayotidagi rolini oshirish sohasida qonunlar, qarorlar va farmonlar chiqarildi. 2019-yil 2-sentabrda O‘zbekiston Respublikasining “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilindi. Qonunda “jinsi bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri kamsitish” va “jinsi bo‘yicha bilvosita kamsitish” tushunchalari belgilab berildi, normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini majburiy huquqiy ekspertizadan o‘tkazish, gender statistikasini olib borish joriy etildi. Oliy Majlis Senati Raisi boshchiligida Gender tengligi bo‘yicha komissiya tuzildi. Parlament yuqori palatasida Xotin-qizlar va gender tengligi masalalari qo‘mitasi, quyi palatada esa Oila va ayollar masalalari bo‘yicha komissiya tuzildi.

2030-yilgacha Barqaror rivojlanish milliy maqsad va vazifalari amalga oshirilishini monitoring qilish bo‘yicha Parlament komissiyasining tizimli faoliyati yo‘lga qo‘yildi, SDGning beshinchi maqsadi gender tengligiga erishishdan iborat.

2022-yilda O‘zbekiston Respublikasi Oila va ayollar masalalari bo‘yicha davlat qo‘mitasi va uning hududiy bo‘linmalari tashkil etilib, uning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, gender tengligini ta’minlash belgilangan. Xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning oilaviy va xususiy tadbirkorlik, hunarmandchilikni tashkil etishda faol ishtirok etishi, talab qilinadigan kasblar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni egallashini ta’minlash maqsadida Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg‘armasi tashkil etildi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonning patriarxal jamiyatida ayollarga nisbatan zo‘ravonlik, ayniqsa, oilada kamsitilish holatini ko‘rishimiz mumkin. Otalar qizlarini to‘g‘ri tarbiyalash va oila sha’nini himoya qilish uchun qiladigan “sa’y-harakatlari” uchun, erlar va ularning qarindoshlari esa o‘z oilasining turmush tarziga yangi xotinni moslashtirishga mas’ul hisoblanadi. Ayollar shaxs sifatida emas, barcha ishlarni bajaruvchi ishchi sifatida qaraladi. Yangi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ba’zi sudyalar ham ayolni shaxs sifatida emas, balki ozor bergan erni jazolashga undashdan ko‘ra kechirishni afzal ko‘rishi kerak bo‘lgan “xotin” sifatida ko‘radilar. O‘zbekistonda har yili huquq-tartibot organlariga 40 mingga yaqin gender zo‘ravonlik holatlari xabar qilinadi va jabrlanganlarning deyarli barchasi ayollardir. Ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning 85 foizi uyda

sodir bo‘ladi, bu oiladagi zo‘ravonlikni gender asosidagi zo‘ravonlikning eng keng tarqalgan turiga aylantiradi. Masalan, 2023-yilning birinchi yetti oyida 21 871 nafar ayol himoya ordenlarini olish uchun murojaat qilgan; 84,7 foizi asosan yaqin oila a’zolari, er va qaynona himoyasiga muhtoj edi. Xuddi shunday nisbat haqida avvalroq Senat raisi Tanzila Nazarboeva ham xabar bergan edi. Uning ta’kidlashicha, 2021-2022 yillar davomida ayollar va qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlari bo‘yicha 72 mingdan ortiq murojaat huquqni muhofaza qilish organlariga tushgan. Ularning
61 000 dan ortig‘i yoki taxminan 85 foizi uyda sodir bo‘lgan. Ammo bu faqat xabar qilingan holatlar. Erkaklarga ijtimoiy-iqtisodiy qaramlik, jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanmaslik, stigma va bosim tufayli ko‘plab ayollar, politsiyadan yordam so‘ramaydi.

2022-yilning aprel-sentyabr oylari davomida Oila va ayollar masalalari bo‘yicha davlat qo‘mitasi huzuridagi ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan O‘zbekistonning besh geografik birligi – Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Qashqadaryo, Surxondaryo, Samarqand viloyatlari va Toshkent shahrida 420 nafar xotin-qizlar o‘rtasida tadqiqot o‘tkazildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ayollarning bor-yo‘g‘i 38,8 foizi haqorat va tazyiqlar haqida mahalla vakillariga murojaat qilgan, 30,4 foizi esa do‘stlari va qarindoshlariga murojaat qilgan. Og‘ir holatlarda atigi 22,4 foizi huquq-tartibot idoralariga, 6,3 foizi ijtimoiy soha xodimlari va psixologlarga yordam so‘rab murojaat qilgan, 5,5 foizi ishonch telefonlariga, 4,6 foizi shifoxonalarga murojaat qilgan.

Toshkent davlat yuridik universitetidan O‘tkirbek Xolmirzayev va Zayniddin Shamsidinov o‘zlarining yangi tadqiqotida 2023-yilning may oyidan dekabrigacha bo‘lgan oiladagi zo‘ravonlik holatlari bo‘yicha ma’muriy va jinoiy ishlar bo‘yicha 10 462 ta sud qarorlarini o‘rganib chiqib, eski muammoning yangi qirralariga oydinlik kiritdi. Tadqiqotdan olingan qiziqarli xulosalardan biri shundan iboratki, sudga yetib kelgan oilaviy zo‘ravonlik holatlarining aksariyati jismoniy zo‘ravonlik bilan bog‘liq. O‘rganilgan 10 091 ta ma’muriy oiladagi zo‘ravonlik holatlarining 53 foizi “tanga yengil shikast yetkazilgan jismoniy zo‘ravonlik bilan bog‘liq”. Ikki tadqiqotchining ta’kidlashicha, bu ayollar ko‘pincha og‘zaki yoki psixologik zo‘ravonlikni zo‘ravonlik sifatida qabul qilmasliklari yoki “bu ularning erlari bilan munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin” ligi uchun sudga berishga arzigulik ish deb hisoblamaydilar.

Shuningdek, oiladagi zo‘ravonlik og‘irligiga qaramay, jinoyatchilarning aksariyati qamoq jazosiga tortilmasligini aniqladilar. Aksincha, sud tizimi “oilaviy munosabatlarni saqlashga ustuvor ahamiyat beradi” va yarashuvga intiladi. Tadqiqotlar oiladagi zo‘ravonlik bilan bog‘liq jinoyat ishlarining 61 foizi yarashuv tufayli yopilganini qayd etdi. Jinoyat kodeksining 66.1-moddasida nazarda tutilgan yarashuv bandi ayollarga ishni tugatishga imkon beradi, bundan og‘irlashtiruvchi holatlar bundan mustasno. Huquqni muhofaza qilish organlari ayolning bosim ostida bunday qilmasligiga ishonch hosil qilishlari shart.
Ma’muriy ishlar biroz boshqacha, chunki “maishiy zo‘ravonlik holatlari Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda yarashuv vakolatiga kirmaydi”. Shunday qilib, sudyalar Ma’muriy Kodeksning 21-moddasi yordamida vaziyatni “aylanib o‘tadilar”, bu esa aybdorlarni huquqbuzarlikning ahamiyatsizligi sababli javobgarlikdan ozod qiladi. Oilaviy zo‘ravonlik bilan bog‘liq o‘rganilgan ma’muriy ishlarning 27,9 foizi “ahamiyatsiz” deb topilganligi sababli tugatilgan. “Ular o‘z qarorlarini “tomonlarni yarashtirish”, “bir-biriga da’vo qilmaslik”, “aybdorlikni tan olish va pushaymonlik” kabi tiklovchi mexanizmlar, shuningdek, oilaviy munosabatlarni saqlab qolishga qaratilgan sa’y-harakatlar orqali asoslashadi”. Sudlarni yarashtirishga undayotganini tushuntirishdan biri butun mamlakat bo‘ylab ajralishlar sonining ko‘payishi bo‘ishi mumkin. “Hukumat oilalarni saqlab qolish va ajralishlar darajasini pasaytirish borasidagi sa’y-harakatlari davomida er-xotinlarni yarashtirish orqali ajrashish jarayonini osonlashtirish, sudning bunday xatti-harakatlari uchun qulay shart-sharoit yaratishni qo‘llab-quvvatlamoqda”. Eslatib o‘tamiz, aholi sonining barqaror o‘sishiga qaramay, ajralishlar soni 2010-yildagi 17794 tadan 2023-yilda qariyb 50 mingtaga yetdi. Shu bilan birga, ro‘yxatga olingan nikohlar soni o‘zgarmasligicha qolib, har yili 300 mingga yaqin nikohni tashkil etmoqda.

O‘zbekistonda ayollar va qizlarga nisbatan zo‘ravonlik, ayniqsa, oilada zo‘ravonlikka keyingi paytlarda keng e’tibor qaratilmoqda. 2018-2019 yillarga qadar jamoatchilik oiladagi

zo‘ravonlikni “oilaviy” muammo sifatida keng ko‘lamda tilga oladi. Himoya farmoyishlari, gender asosidagi zo‘ravonlik qurbonlari uchun reabilitatsiya boshpanalari, oiladagi zo‘ravonlikni jinoiylashtirish kabi yangi chora-tadbirlar majmuini joriy etish ayollar xavfsizligini kafolatlashning dastlabki qadamidir.

Xulosa. Ayol — jamiyat gultoji, borliq ko‘zgusi, millat tarbiyachisi. Uning mehr-muhabbati navnihollarni, ertamiz egalarining unib-o‘sishiga, kamol topishiga sabab bo‘ladi. Ayol baxtli bo‘lsa, jamiyat baxtli bo‘ladi. Shunday ekan oilalarda, jamiyatda ayollarimiz haq-huquqlarini himoya qilishimiz, ularning hayotda o‘z o‘rinlarini topishlarida ko‘mak berishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respulikasi Konstitutsiyasi. (30.04.2023)
2. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi. (30.04.1998)
3. “Xotin qizlar va erkaklar teng huquq hamda imkoniyatlari kafolatlari to‘g‘risida”gi qaror (02.09.2019.).
4. Икрамов, Р. А., & Хожиев, Р. Б. У. (2020). Воспитание гармонично развитого поколения является приоритетом государственной молодежной политики. Вестник науки и образования, (14-1 (92)).
5. Ikramov, R., & Bekmirzayev, N. (2020). Yurist nutqi madaniyati. Toshkent: Akademnashr.